

ARBEID, ECONOMIE EN WETENSCHAP*Jan Germis*

Jaap Kruithof, *Arbeid en Lust*. Deel 1. Antwerpen. EPO, 1984, 236 blz.
ISBN 90 6445 633 x

Jaap Kruithof, *Arbeid en Lust*. Deel 2. Antwerpen. EPO, 1986, 390 blz.
ISBN 90 6445 643 7

In de jaren vijftig en zestig was het onder de academisch geschoolde economen gemeengoed geworden, dat men de werking van de volkshuishouding en volkomen doorzag en ze ook naar behoren kon sturen (cf. deel 2, p. 97). Voor die zelfverzekerde positivistische overtuiging is er na 1974 niet veel reden meer: in de meeste westerse landen verdringen de monetaristen de keynesianen van het toneel, waarbij ze een rampzalige en hardnekkige werkloosheid achterlaten in het spoor van hun (al te exclusief financiële) saneringsdrift. Dat het ook anders kan, wordt geïllustreerd door het Zweedse voorbeeld (cf. hiervoor Mark Grammens' *Essay over de crisis*), waar onder het sociaal-democratische bewind de werkloosheid nooit boven de drie procent is uitgekomen.

Verstikt in hun eigen formalismen, zijn de theoretische economen op enkele uitzonderingen als Nobelprijs Jan Tinbergen na, kennelijk volkomen vergeten dat economie in de eerste plaats een sociale wetenschap is. Verschillende filosofen interpreteren die lacune als een opdracht en enkele studies in verband met economie zagen het licht, bij ons onder meer van Rudolf Boehm, Willy Coolsaet, Fernand Vandamme en nu ook van de hand van Jaap Kruithof. Deze bemoeienis is zinvol en noodzakelijk, economie is te belangrijk om tot het exclusieve jachtterrein van technokraten en speculanten te behoren.

Jaap Kruithofs boek

Kruithofs *Arbeid en Lust* staat apart van de bovengenoemde reeks, omdat het van opzet zonder meer het meest ambitieuze werk is. De hele cultuur (in de ruime zin) wordt er bij betrokken: haar elementen en de interacties daartussen, structuur en evolutie ervan worden behandeld in dit werk, dat door de auteur als zijn 'magnum opus' wordt aangekondigd.

Voorlopig zijn het eerste (theorie) en het tweede deel (empirie) verschenen; het derde en laatste deel zal de axiologie behandelen. Pas na het verschijnen van dit laatste deel wordt het dus mogelijk er zich een mening over te vormen of de ruim zeshonderd voorafgaande bladzijden nodig en voldoende zijn om de axiologie te ondersteunen. Ondertussen kan men zich de eerste twee delen wel afzonderlijk aanschaffen. De consument heeft er dan ook recht op te vernemen of die los van elkaar kunnen worden gelezen. Vandaar toch een kritische (maar voorlopige) lezing.

Kruithofs grondstelling is, "dat het kapitalistisch systeem (...) door en door ondemocratisch, inegalitair en ook inefficiënt (...) is. Daarom zijn (...) de politieke strekkingen (...) die de grondbeginselen van dit systeem niet in vraag stellen, onaanvaardbaar. Het kapitalistisch vrije-marktregime is (...) niet emancipatorisch maar destructief. Klassenstrijd (...) is daarom geboden" (deel I, p. 11). Zijn anti-kapitalisme moet echter ruim worden opgevat en bevat aldus "klassensolidariteit met de verdrukten van de derde wereld" (deel I, p. 12). Drie belangrijke bijstellingen en vervolledigen zijn ideologie: "verwerping van de Verlichtingsideologie (...); (...) bestrijding van het Westerse kultuurimperialisme (...); (...) een radicale uitbouw van de democratie op economisch, politiek en kultureel gebied. In dit verband moeten het egalitarisme, de versterking van de macht van de basis, de afbraak van politieke en kulturele verzuiling en de revalorisering van de kleinschaligheid op de voorgrond worden geplaatst" (deel I, p. 11).

Kruithofs methode in het eerste deel bestaat er in eerst zijn begrip arbeid uit de elementen op te bouwen. Daartoe vertrekt hij bij een fysiologisch stimulans-respons-model, waaruit hij een antropologie construeert. Zijn antropologie-model is dat van de 'homo laborans' (pp. 64 en 65), omdat doelgerichte adaptatie gezien wordt als het meest wezenlijke van de mens. Kenmerkend daarin "is de aanwezigheid van door de mens gemaakte instrumenten (de arbeidende als 'toolmaking animal', homo faber)" (p. 65). Die antropologie wordt vervolgens in een sociologisch raamwerk ingepast, waarvan eveneens de verschillende aspecten uitvoerig worden gedefinieerd en beschreven, zowel de theoretische com-

municatie- en interactiemogelijkheden als de praktische, te weten die in de bestaande institutionele kaders.

In het tweede deel behandelt de auteur de feitelijke geschiedkundige gegevens, die hij vanuit twee verschillende gezichtspunten benadert: allereerst een synchronisch, waarin hij de gebleken structuren bespreekt; vervolgens een diachronisch, waarin hij de evoluties in de loop der tijden behandelt. Behalve de ordening in vier opeenvolgende tijdsmodellen (de klassieke feodaliteit, het handelskapitalisme, het industriële kapitalisme en de welvaartstaat) is de bedoeling van dit tweede deel eveneens overwegend descriptief (cf. p. 390).

Cartesiaans

Hoe kunnen we de opbouw van dit werk appreciëren? Mij treft de behandeling als Cartesiaans in de zin van de *Discours*. Reflecterend op wat 'arbeid' eigenlijk is, zal de auteur het begrip geanalyseerd hebben tot in zijn componenten, om het daarna van daaruit weer op te bouwen. Slechts die opbouw geschiedt voor het oog van de lezer. Aldus komt langzaam, via zorgvuldige en behoedzame formuleringen, het begrippenschema tot stand dat zal worden toegepast doorheen het verdere werk. Wel doet de schoonheid van de constructie wat kil aan, omdat de auteur de lezer niet meevoert op de weg (of, zo men wil, via de diachronie) die hij zelf heeft moeten volgen om zijn doel te bereiken. Daardoor wordt de lectuur taaier dan eigenlijk nodig was geweest, een beetje zoals het geval is met het vernieuwde wiskunde-ondericht in de middelbare scholen: gedurende het hele eerste jaar krijgen de leerlingen daar abstracte definities van de moderne wiskunde te slikken, waarvan het nut (in de beste gevallen) pas langzaam in de loop van de daaropvolgende jaren duidelijk kan worden. Zulke benadering heeft wel als voordeel, dat de stof met een minimum aan herhalingen kan worden gepresenteerd in een (achteraf) heel overzichtelijk kader. En in Kruihof's geval is dat des te nuttiger, omdat hij de lezer werkelijk met een ontzaglijk rijke hoeveelheid aan inzichten dreigt te overstelpen. Een bijkomend voordeel is ook, dat zijn werk als standaard kan worden gebruikt: zijn inzichten worden helder en ondubbelzinnig geformuleerd. Voor een werk dat wetenschappelijk wil zijn is dat een verdienste: De lezer hoeft geen lange tekstkritische interpretatie te ondernemen voor hij begrijpt wat de auteur eigenlijk bedoelt.

In het eerste deel vindt de lezer analyse, benoeming en klassering van de elementen en beschrijving van mogelijke interrelaties; maar een theorie in de zin van een model dat door de empirie van het tweede deel zou kunnen worden weer-

legd, treft hij er niet aan. Dit heeft voor gevolg, dat het deel ook niet zo goed afzonderlijk leesbaar is: daarvoor is de interpretatie van het begrip 'theorie' zoals die voor de uitwerking van het eerste deel wordt gehanteerd, te eng.

Een gelijkaardig formeel bezwaar heb ik tegen de manier waarop 'empirie' in het tweede deel zichtbaar wordt gemaakt. Precies het aangekondigde feitenmateriaal (cf. deel I, p. 236) ontbreekt praktisch volledig. Ik vind eigenlijk beweringen *over* die gegevens. Nochtans is het best mogelijk feiten aan te dragen zonder daarom dadelijk in excessen van anecdotiek te hoeven vervallen. Als Barbara Tuchman (*The march of Folly*, London, Abacus, 1984, p. 177) bijvoorbeeld vermeldt, dat de Britse strijdmacht ten tijde van de Secessie jaarlijks zesduizendvijfhonderd ton meel gebruikte om haar rijbroeken en pruiken te poederen, dan is dat ene feit exemplarisch voor de compleet van de werkelijkheid afgesneden, snobistische houding van de Britten, symptoom ook voor hun onderschatting van de vijand en daarmee tegelijk een voorbode van hun ondergang. Ook bij Norbert Elias (*Ueber den Prozess der Zivilisation*, Basel, Haus zum Falken, 1939) vindt men gelijksoortige feiten. Toegegeven dat dergelijk uitgewerkt feitenmateriaal bijna alleen dient om de gedachten te vestigen, toch geeft het de lezer een perspectief dat hij bij Kruithof dus mist.

'Sein' en 'Sollen'

Mijn tweede beoordelingscriterium is de verwachting dat een filosoof een verhelderende inbreng zal hebben op die plaatsten waar de brug tussen geest en materie wordt behandeld. (Voor de brug tussen 'sein' en 'sollen' zullen we, zoals eerder vermeld, moeten wachten op de publicatie van het derde deel.). Die inbreng kan uitermate belangwekkend zijn, omdat de hele theoretische economie op het (wankele) concept van de 'homo economicus' stoelt. Kruithof noemt de manier waarop dat concept door de neoliberalen wordt verdedigd "extremistisch omdat de dualiteit egoïsme/altruïsme genegeerd wordt; (...) dogmatisch omdat (...) alle menselijke daden toch geïnterpreteerd worden als ingegeven door eigenbelang" (deel 2, p. 342). Dat die basis onder de economie is weggetrokken, betekent daarom nog niet, dat er zonder meer een compleet objectieveerbare basis in de plaats kan komen. Ook Kruithof komt daar niet uit. Wel zegt hij voorzichtig: "Noden en behoeften zijn verzamelingen van elementen die wijzen op het bestaan van een leemte (...)" (deel I, p. 27). Maar vervolgens klasseert hij de leemte bij de zijnstoestanden (deel 1, p. 42 en 43), wat mij betreft een formalistisch handigheidje, dat het probleem niet oplost. Want hoe kunnen die leemten ('een tekort of een teveel', deel 1, p. 27) 'objectief' worden vastgesteld? Men verwacht hier ten minste een uitgesponnen

redenering, die gebruik zou maken van fysiologische, psychologische, sociologisch-historische, milieubeschouwingen en ten slotte natuurlijk ook normatieve elementen, om een egalitaristische conclusie op wereldschaal aanvaardbaar te maken. Een bescheiden aanzet daartoe kan men bijvoorbeeld vinden bij Tibor Scitovsky, in diens *The Joyless Economy* (1976, Oxford University Press), dat overigens een actieterrein bestrijkt waarvan grote gedeelten met dat van Kruithofs werk samenvallen. Scitovsky gebruikt vooral psychologische en sociologische argumenten om te tonen dat de hypothese van de rationaliteit van de consument een mystificatie is. Hij doet dat door de behoeften naargelang van karakter en aanleg van het individu en sociale context in te delen bij stimulerende of comfortgerichte behoeften. Hij toont dat het systematisch veel duurder is om aan de behoeften van laatstgenoemde categorie te voldoen, en dat het bovendien met verloop van tijd voor een zelfde consument ook snel kostbaarder wordt om hem een gelijkblijvende bevrediging te garanderen, als zijn behoeften vooral comfort-gericht zijn. Hij toont aan, dat de Amerikaanse maatschappij vooral op die soort behoeftenbevrediging is ingericht.

Hij stelt vast, dat er onvoldoende energie en niet-vernieuwbare grondstoffen beschikbaar zijn om dat model op wereldschaal toe te passen. Hij knoopt er de, naar Amerikaanse academische normen gemeten onthutsende, vaststelling aan vast, dat alleen een totale ommekeer in het gedrags- en consumptiepatroon van de Verenigde Staten hier redding kan brengen. Aldus legt hij ook de brug naar het 'sollen': scholing, opleiding, onderwijs zijn nodig om de mensen te helpen hun behoeftenpatroon te verschuiven van comfort- naar meer stimulansgericht.

Het metafysisch spectrum

Ons derde toetsingscriterium is de plaats in het metafysisch spectrum, de reden eigenlijk waarom dat lijvige werk werd aangevat. Een interessant aspect van Kruithofs visie is, dat hij verbanden legt tussen synchrone gebeurtenissen. Op die manier kunnen, geheel in de marxistische denkrant, de zogenaamde 'objectieve' bondsgenootschappen worden ontmaskerd in de cynische visie dat bij elkaar horen wie van een bepaalde situatie profiteren. Aldus worden de arbeiders uit de noordelijke hemisfeer gegroepeerd in één belangenverbond met hun werkgevers en met de kapitalisten uit de ontwikkelingslanden, tegen de arbeiders uit de zuidelijke hemisfeer (deel 2., p. 220 en 221).

Al even gerechtvaardigd is de vaststelling, dat ons economisch stelsel helemaal niet dient om de behoeften van de bevolking te bevredigen. Dit stelsel dient om winst te maken, wat alleen mogelijk is als slechts op die behoeften wordt gereageerd die in termen van koopkracht (geld) op de markt worden geformuleerd

(deel 2., p. 340). Ik illustreer dit met een voorbeeld uit de handel in voedingswaren. De slager die nitrieten aan zijn vlees toevoegt, ondervindt daarbij als voordeel, dat zijn waar langer bewaart; de consument zet bij het bakken een gedeelte van die conserveermiddelen om in nitrosaminen, notoire kankerverwekkers in proefopstellingen bij veel dieren. Veel slagers zijn wél zo verstandig zelf alleen niet-behandeld vlees te eten.

Naar mijn aanvoelen is het beeld dat Kruihof van het systeem ophangt zwaar antropomorfishisch gekleurd: het kapitalisme wordt voorgesteld als een coherent en consequent denkend, voelend en agerend organisme. Deze cynische benadering is natuurlijk de tegenpool van een naïve perceptie; maar de werkelijkheid vertoont meer nuances. Het 'praktische kapitalisme' doet zich niet voor als een monolithische moloch, de verschillen tussen landen, bedrijven en individuen zijn aanzienlijk.

Wat mij betreft zou het gevaar niet zozeer in 'het' systeem liggen, dan wel in machtsconcentratie. Veel macht in handen van weinig personen op welk niveau dan ook is een gevaar dat onafhankelijk staat van welk systeem dan ook. Het praktische kapitalisme zou bijvoorbeeld kunnen worden bekeken als een hedendaagse, min of meer neutrale organisatievorm van de economische werkzaamheden in de maatschappij.

Het is de rol van een democratie om hier voldoende tegenwicht te bieden, zo dat elke machtsconcentratie in de hand wordt gehouden. In tegenstelling tot Kruihof meen ik bijvoorbeeld, dat geen enkele geordende maatschappij oppositie en machtsconcentratie in de stijl van Baader-Meinhoff kan tolereren. Wel ben ik het met hem eens, dat de repressie daartegen niet zulke hysterische vormen hoeft aan te nemen, dat democratische verworvenheden daardoor in de verdrukking komen.

Dat gevaar is overal aanwezig, zeker ook in de bedrijven. Met meer of minder succes zijn daar voorzorgsmaatregelen tegen genomen in sommige landen, een schoolvoorbeeld vormen de anti-trustwetten in de Verenigde Staten. Als het kapitaal niet te zeer geconcentreerd is en de informatie vrij kan circuleren zonder monopolisering of manipulatie (maar die kunnen ontmaskerd worden), dan heeft een vrije toegang tot de markten zin, zeker als ook de minimum-inkomens gegarandeerd worden. Maar zelfs in ons systeem, waarin de zojuist genoemde voorwaarden op een onvolkomen manier zijn vervuld, werken er correctie-mechanismen, onder meer omdat de dichotomie egoïsme/altruïsme bestaat.

Aldus kunnen in het bovengenoemde voorbeeld slagers met enig altruïsme behept, een tijdlang geringere inkomsten voor lief nemen door op de markt te verschijnen met vlees vrij van hormonen en bewaarmiddelen. Aanvankelijk kun-

nen ze er dan praktisch toe worden genoodzaakt om hun eigen vee te fokken. Maar in de praktijk beginnen dergelijke kleine ondernemers inderdaad al enig succes te kennen. Natuurlijk bestaat het kortzichtige egoïsme in zulke mate, dat het ons milieu en dus ons voortbestaan bedreigt: er wordt 'met kapitalistische koppigheid' doorgedaan te vernietigen "in functie van kortzichtige winstmotieven" (deel 2, p. 243). Dat fenomeen is niet tot het kapitalisme beperkt: "de moraal van dit ingrijpen is dat alle geïndustrialiseerde samenlevingen, zowel de kapitalistische als de communistische in het oostblok" ook een "anti-ecologisch standpunt" innemen" (de natuur is er om te worden geëxploiteerd)" (deel 2, p. 249). Om dit te illustreren: een lijstje met het aantal kg. zwaveldioxide dat per jaar en per hoofd van de bevolking in de atmosfeer wordt uitgestoten in enkele Europese landen:

Zwitserland:	18
Nederland:	31
Polen:	76
België:	82
Groot-Brittannië:	83
DDR)
Tsjechoslowakije) beide meer dan 200

(cijfers uit de *New Scientist* d.d. 24 september 1987).

De harmonie tussen vorm en inhoud

Een vierde toetssteen betreft de harmonie tussen vorm en inhoud. De beide gepubliceerde delen van *Arbeid en Lust* vertonen een zekere ambivalentie: op verschillende plaatsen heeft men inhoudelijk de indruk in een bepaalde richting te zitten, waar dan met woorden afstand van wordt genomen. Aldus was mijn allereerste reactie bij de uiteenzetting van het antropologische model (deel 1, p. 18): dat is puur Behaviorisme. Op blz. 22 echter, wordt genuanceerd "Dat we zijn uitgegaan van het stimulus-respons-model betekent niet, dat we een simpele, mechanistische visie op het menselijk denken en ageren verdedigen". Maar waarom dan dat jargon hanteren? Een ander voorbeeld: "Terwijl velen in de negentiende eeuw, denk aan Quetelet en Marx, dachten dat de sociale evolutie aan wetten onderworpen is, verliest dit geloof na 1950 aan kracht" (deel 2, p. 313). Maar op p. 337 komt er dan: "Er is een wet die zegt dat alleen degenen die in een sociale ordening

grondig benadeeld worden in staat zijn fundamentele kritiek te leveren op het bestel waarin ze leven".

Ook vind ik, dat de wel erg ver doorgedreven formele constructie van het werk niet altijd aan een echte (inhoudelijke) behoefte beantwoordt. Dat blijkt bijvoorbeeld in het tweede deel: de auteur bespreekt Schumpeter en de Kondratieffgolven, beide duidelijk gericht op causale verklaringen en tijdreeksen, in het synchrone gedeelte (deel 2., p. 97). Was er dan wel zo'n dringende behoefte aan een afzonderlijk diachroon deel?

Om dit vierde criterium af te sluiten, wil ik mij nog een bedenking bij het taalgebruik van Kruithof veroorloven. Zijn Nederlands heeft me vaak gestoord. En dat is weer zo'n paradox: de auteur vindt de kwaliteit van de taalbeheersing bij de jeugd verschrikkelijk achteruitgaan, hoe komt het dat hij daar dan zelf niet wat meer aandacht aan besteedt?

Een groot deel van de kritiek in het voorgaande betreft formele aspecten, omdat ik de structuur als te kunstmatig heb ervaren. Het euvel van een zekere versnippering van de inhoud dat daarmee samengaat, zou althans ten dele kunnen worden ondervangen, door het derde deel te voorzien van een uitgebreid zaak- en personenregister, dat dan wel de hele inhoud van de drie delen zou moeten overspannen.

Voor wat het inhoudelijke betreft, heb ik hier en daar mijn eigen benadering naast die van Kruithof gesteld, in het besef dat het hier slechts een keuze betreft, die moeilijk door welke empirie ook kan worden hard gemaakt.

Misschien is uit het bovenstaande niet voldoende gebleken hoe rijk en gevarieerd het werk eigenlijk wel is, ondanks zijn tekortkomingen. Kruithofs ambitieuze poging tot volledigheid in deze lastige materie maakt het moeilijk het werk in het raam van een bespreking volledig recht te laten wedervaren: *Arbeid en Lust* zou in ons taalgebied best kunnen uitgroeien tot een standaardreferentie.